

cto determinationem specificam et distinctionem, non est intelligendum, objectum esse partem internam et constitutivam scientiæ, ad modum, quo anima rationalis interne constituit, specificat et essentialiter ab aliis distinguit hominem: sed illud eatenus accipiendum est, quatenus scientiæ, non secus ac potentiæ vitales, ordinem transcendentalem includunt ad determinata objecta, qui ordo ab ipsa scientia vel potentia realiter non distinguitur: sed est ipsamet scientia, quatenus ex sua ipsa natura commensuratur determinato objecto, tamquam termino, quem necessario ex propria natura respicit. Jam vero nihil obstat, quominus realis scientia specificetur et distinguatur ab objecto, quod non sit ens reale, si id extrinsece tantum et per modum termini contingat. Sed

Instabis: Ordo, quem Logica ad suum objectum habet, est realis; ergo ejus terminus, nempe, objectum Logicæ debet esse aliquid reale.

Resp. Dist. ant. Ordo, etc., est realis *transcendentalis*, conc.; realis *prædicamentalis*, id est, relatio proprie dicta, tamquam accidens a subjecto, cui inest, realiter distinctum, neg. Solutio patet ex dictis de relatione.

CAPUT SECUNDUM

DE VERITATE VARIOQUE MENTIS STATU QUOAD IPSAM

Scimus equidem, disputationem de veritate ad Metaphysicam directe spectare; nos tamen hic eam attingimus, quoniam ejus notio cum his, quæ de certitudine, errore, dubio ac veri criterio dicere oportet, nexum habet.

ARTICULUS PRIMUS

Prænotiones generales.

1.^a *Veri* denominationem tum rebus ipsis extra mentem nostram positis, tum conceptibus internis, quibus cognoscun-

tur et continentur, tum etiam signis externis, quibus præfatum cognitionem aliis manifestamus, non raro tribuimus; dicimus enim res *veras*, notitiam vel cognitionem *veram*, verbum vel sermonem *verum*. Atque hinc exurgit divisio veritatis in *metaphysicam, logicam et moralem*.

2.^a Veritas *metaphysica* et ipsum *ens reale, quatenus habet esse determinatum et adæquatum typo, quod ipsi respondet in mente divina*. Siquidem omne ens essentiam habet determinatam, sibi propriam et ab aliis distinctam, quæ essentia præcontinetur et repræsentatur ab æterno in mente divina; ita ut quælibet res, eo ipso quod existit, necessario consentanea est et adæquata alicui ex ideis divinis, quæ continent et repræsentant omnia entia, sive actualia, sive possibilis. Unde veritas metaphysica posita est in conformitate seu adæquatione cum mente divina; eatenus enim aurum, v. gr., est *verum aurum*, quatenus in se habet naturam consentaneam et imitatricem ideæ auri in Deo ab æterno existenti. Quod intelligere oportet de veritate metaphysica in se spectata: nam, si sermo sit de veritate metaphysica *quoad nos*, vel potius *quoad modum*, quo nobis eam agnoscere licet, satis notum est, nos nec essentiam ipsam immediate, nec ejus conformitatem cum idea divina posse intueri, sed ejus *veritatem* agnoscimus et quasi venamur ex collatione notarum, effectuum et accidentium, quæ in ea observamus: sic, v. gr., agnoscimus, hoc metallum esse *verum aurum*, quia continet notas, characteres et proprietates, quæ in re hoc vocabulo communiter designata observantur.

Hæc veritas metaphysica dicitur etiam veritas *rei*, quia identificatur cum essentia rei; veritas *transcendentalis*, quia nullo determinato generi circumscribitur, sed invenitur in omni ente reali, omne enim quod est, in quantum est, verum est. Dicitur demum veritas *objectiva*, tum quia identificatur cum ente reali, quod est objectum nostri intellectus: tum etiam quia ratione ipsius objecta aptitudinem habent ad determinandam in nobis *veram* cognitionem de ipsis; ex eo enim, quod hoc metallum est *verum aurum*, et intellectui *meo*

objici potest, et verum fit iudicium, quo iudico, hanc rem esse aurum.

Ex quo infertur, ens reale, qua tale, præter comparationem seu adæquationem actualem, quam habet cum intellectu divino, quæ primo et principaliter constituit veritatem metaphysicam, involvere etiam comparationem, aptitudinem, seu adæquationem potentialem, virtualem et quasi secundariam cum intellectu humano, quatenus eo ipso, quod est ens reale, potest ab ipso cognosci, ac mensurare et regulare *veritatem* iudiciorum, quæ circa illud ens intellectus humanus efformet. Quam doctrinam ex D. Thoma mutuamus, dum ait ¹:

«Res ergo naturalis inter duos intellectus constituta, secundum adæquationem ad utrumque, vera dicitur: secundum enim adæquationem ad intellectum divinum, dicitur vera, in quantum implet hoc, ad quod ordinata est per intellectum divinum... Secundum autem adæquationem ad intellectum humanum, dicitur res vera, in quantum nata est de se formare veram existimationem...

... Prima autem ratio veritatis proprius inest rei quam secunda; quia prior est comparatio ad intellectum divinum quam humanum: unde, etiamsi intellectus humanus non esset, adhuc res dicerentur veræ in ordine ad intellectum divinum».

3.^a Veritas *logica*, quæ etiam veritas *relativa*, veritas *subjectiva*, veritas *cognitionis* vel *in cognoscendo*, veritas *formalis*, nuncupari solet, recte definitur: *conformitas seu adæquatio intellectus cognoscentis cum re cognita*. Cognitionis enim eatenus *vera* dicitur, quatenus concordat cum re, quæ est objectum vel terminus cognitionis. Ex quo facile infertur, quod, sicut idea divina est quasi mensura et ratio veritatis metaphysicæ, ita veritas metaphysica vel rei est quasi mensura et ratio veritatis logicæ vel cognitionis.

4.^a Veritas tandem *moralis* nihil est aliud quam *confor-*

¹ QQ. Disp. De Verit., q. 1.^a, art. 2.º

mitas seu adæquatio sermonis externi cum iudicio interno loquentis. Tunc siquidem res *vera moraliter* dici potest, quando exterius enuntiatur vel affirmatur id ipsum, quod intra mentem et prout intra mentem existit.

5.^a Quoniam oppositorum opposita est ratio, *falsitas*, quæ veritati opponitur, dispesci etiam potest in *metaphysicam*, *logicam* et *moralis*. Ast vero, quia metaphysica veritas cum ipso ente reali identificatur, falsitas *metaphysica*, si proprie et in rigore sumatur, vel nullibi existit, vel carentiæ entis, id est, nihilo tantum congruit, quod cum nulla idea divina adæquatur. At, si minus proprie et secundo per comparationem ad nostrum intellectum accipiatur, *falsum* metaphysice illud dicitur, *quod occasionem falso iudicio præbere potest*: quo sensu lapis pretiosus *falsus* a nobis dicitur ille, qui ex assimilatione externa et imperfecta cum lapide pretioso vero occasionem errandi de facili præbet minus peritis. Quid sint falsitas logica et moralis, ex dictis facile patet.

Itaque veritatis propria ratio sita est in conformitate seu consonantia inter rem aliquam et intellectum. Veritas enim transcendentalis per conformitatem inter ens reale et intellectum divinum constituitur; veritas formalis per conformitatem inter rem cognitam et intellectum cognoscentem; veritas moralis per conformitatem inter verba et intellectum interius rem percipientem. Aptissima ergo ac valde philosophica est veritatis definitio a D. Thoma tradita, dum eam dicit *adæquationem rei et intellectus*.

6.^a Mens porro nostra in quadruplici præsertim statu versari potest, quod ad veri adsecutionem seu rei cognitionem attinet, qui certitudo, opinio, dubium, et ignorantia seu nescientia, communiter appellantur. Horum primus, nempe,

a) *Certitudo* tunc habetur, quando intellectus ita perspicua ratione rem aliquam cognoscit, vel saltem sibi cognoscere videtur, ut erga eam iudicium proferat quamcumque formidinem falsitatis vel erroris excludens. Unde definiri potest: *intellectus adhæsiō alicui objecto, ita firma et stabilis,*

ut nulla formido oppositi remaneat. Hic mentis status ex sua natura seu ex propria quasi conditione ad veritatem tendit, verumque objectum tantum respicit; at ex imbecillitate mentis, vel considerationis defectu, in falso quandoque reperitur: ex quo efficitur, ut certitudo de falso objecto *per accidens* haberi possit.

Præter hanc certitudinem, quæ subjectiva merito dicitur, quia respicit determinatum statum intellectus, qui est subiectum veritatis logicæ seu cognitionis, est et alia, quæ ex parte objecti spectatur, quatenus, nempe, res aliqua ejus est naturæ et conditionis, ut humanam mentem ad firmum assensum facile queat pertrahere, dum ipsi proponitur. Unde definiri posset: *capacitas vel aptitudo naturalis objecti ad assensum omnino firmum ex hominis intellectu extorquendum.* Dico *hominis intellectum*, quia, quæ quoad nos dubia vel objective incerta dicuntur, objectiva certitudine donantur respectu intellectus superioris. Hæc autem certitudo ideo *objectiva* dicitur, quia conditionem objecti vel veritatem ipsam cognoscendam proprie respicit; non vero statum intellectus, a quo potius omnino independens existit: sive enim assensum præbeam vel secus huic propositioni: *totum est majus sua parte*, semper certa consistit certitudine objectiva, quia objectum quoddam est, in seipso continens congruum ac sufficiens motivum ad rationis humanæ adsensum extorquendum, nempe, evidentiam immediatam.

Utraque exposita certitudo in *metaphysicam, physicam et moralem* congrue dispescitur. Quarum prima tunc locum habet, quando et assensus ipse mentis, et motivum ad assentiendum firmiter ac necessario impellens, in ipsa rei essentia vel in necessaria connexionem inter prædicatum et subiectum fundamentum habent, ita ut prædicatum absque subiecti destructione ab ipso nequeat disjungi in affirmante propositione, sicut in præfata: *totum est majus qualibet sui parte.* Atque hæc dicitur merito certitudo *metaphysica*, quia ejus ultima resolutio fit ad principium contradictionis, quod est fundamentale in Metaphysica ac quasi lydius lapis omnis

veritatis, quæ immutabilitate et necessitate absoluta donatur.

Physica certitudo tunc exurgit, quando mentis assensus et ejus motivum generalibus ac constantibus legibus naturæ physicæ nituntur, ut hæc propositio: *lapis sursum projectus et sibi relictus deorsum lapsurus est*, certitudine physica donatur, quatenus mens ad assensum impellitur ex lege naturæ, quæ deficere nequit nisi per miraculum. Ex quo colligitur, hanc certitudinem minorem metaphysica aliquo sensu dici posse; siquidem veritas, quæ afficitur certitudine metaphysica, ullo unquam casu deficere potest, quod tamen accidere potest in propositione affecta certitudine physica.

Certitudo tandem *moralis* ea dicitur, quæ nec ipsa rei essentia nec naturæ physicæ legibus nititur, sed potius vel humanæ naturæ moralibus legibus, vel hominum consuetudine, testimonio et auctoritate, ut videre licet in hisce propositionibus: *hæc mater diligit suos filios; Cesar a Casio, Bruto aliisque senatoribus, pleno senatu, imperfectus est*; quæ quidem, quantumvis falsæ existerent, nec naturæ leges deficerent, nec contradictio ulla haberetur; at subverterentur quodammodo leges morales, quibus humana natura regitur, ac quibus humana societas mutuo ligatur ac consistit, præsertim dum præterita agnoscere ac judicare oportet.

Sunt, qui moralem certitudinem tribuunt propositioni singulari, quæ continetur sub universali, cujus prædicatum, ut in pluribus tantum, convenit subiecto, ut si dicatur: *hæc mater diligit suos filios*; quæ eatenus vera ac certa dicitur, quatenus sub hac universali: *omnis mater diligit filios*, continetur. Cui sane opinioni adsentire nequeo; nam, si moralis certitudo suo nomini ac definitioni stare debet, opus est, ut formidinem omnem et hæsitationem a mente depellat: at propositiones hujusmodi singulares formidinem et hæsitationem omnem expellere nequeunt, cum nec ipsæ universales, sub quibus continentur, id efficiant. Itaque præfatæ propositiones ad probabilitatem vel opinionem, non ad certitudinem revocandæ sunt, quia non omnem errandi formidinem aut periculum excludunt.

Præ oculis habere oportet, quod nunc exposita certitudinis divisio in metaphysicam, physicam et moralem, per respectum et comparisonem quamdam ad objectivam, et quasi secundario tantum certitudini subjectivæ tribui debet; etenim, mea saltem sententia, divisio hujusmodi objectivæ tantum certitudini congruit, si proprie et in rigore metaphysico loqui velimus. Eatenus namque moralis a physica, et hæc vicissim a metaphysica præcipue differt, quatenus motiva seu fundamenta diversa sibi vendicant, quibus apta fiunt ad assensum a mente extorquendum. Quinimo subjectiva certitudo ex seipsa indivisibilis dici potest; nam vel assensus adeo firmus est, ut omnem errandi formidinem pellat, vel non: si primum, adest certitudo: si secus, mens certa dici nequit. Gradus tamen admittit quodammodo præfata certitudo, tum propter respectum ad motivum objectivum evidentius et immobilius ex sua natura, tum propter majorem vel minorem impetum, facilitatem et celeritatem, quibus assensus firmus exurgit, juxta objectorum et motivorum naturam et conditionem. Quod ut melius percipiatur, recolere mente oportet, subjectivam certitudinem ex duplici constare elemento, quorum primum positivum dici potest, scilicet, assensus vel adhæsiō mentis: secundum vero negativum, exclusio, nimirum, formidinis de opposito. Igitur gradus quidem subire potest, saltem improprie, ex parte primi elementi; at minime ex parte secundi.

Quænam sint origo et causæ veracis certitudinis, postea dicemus. Quod attinet ad certitudinem *fallacem*, ex qua firmiter falso adhæret mens, duplicis generis causa eidem potest assignari: quarum altera ex parte intellectus se habet, et ad obscuritatem et confusionem perceptionis et idearum ultimo revocatur: altera et præcipua fallacis certitudinis causa ex parte voluntatis se tenet, quæ, utpote facultas libertate prædita ac aliarum facultatum imperatrix et domina, intellectum ad determinatum assensum concitat et impellit. Atque hæc falsa certitudo *error* quoque nuncupari solet. Nec opus est hominis vitio et culpæ semper id vertere; accidere

namque potest, ut prudenter, etiam dum fallimur, judicemus: sive quia obscura rei perceptio vitari vix potest: sive quia tempus non suppetit pro re maturius perpendenda: sive quia, quamvis absolute loquendo distinctius dignosci posset ac dijudicari, res tamen tanti non est, ut longius et accuratius examen mereatur, ipsius conditione et natura attentis. Ex quo colligere licet, omnem quidem errorem seu fallacem certitudinem defectum esse *physicum*, at non semper *moralem*. Hujusmodi existit, ex. g., error hæreticorum bonæ fidei, qui ex educatione cæterisque adjunctis ita comparati sunt, ut absque ullo remorsu vel dubio sectam, quam profitentur, tamquam veram religionem habeant, præsertim si nihil ipsi adversans vel legerint, vel audierint.

b) Certitudini e regione opponitur *dubium*, cujus nomine significatur ille *status mentis, in quo neutri contradictionis parti assentitur aut dissentitur*. Quæ judicii suspensio, si ex æqualitate rationum seu momentorum pro utraque contradictionis parte militantium originem ducat, *dubium positivum* constituit; si vero assensus et dissensus carentia ex absentia rationum pro utraque parte procedat, *dubium negativum* appellatur. *Dubium*, cum per privationem sive carentiam rei, id est, assensus et dissensus, constituatur, ex seipso indivisibile est, nec ullos proprie obtinet gradus.

c) Inter *dubium* et certitudinem medium statum obtinet *opinio*, quæ dici potest: *assensus vel dissensus intellectus alteri contradictionis parti, sed cum formidine partis oppositæ*. Unde hic mentis status varios ac diversos partitur gradus juxta majorem vel minorem vim et pondus rationum et momentorum, quæ intellectum pertrahunt in alteram contradictionis partem: opinio enim quasi proprius effectus est probabilitatis, quæ multiplices gradus admittit. Igitur opinio excurrit a dubio ad certitudinem, veluti ab uno extremo ad aliud, eoque firmior evadit, quo certitudini magis propinqua redditur. Ex quo colligere licet, quod *suspicio*, quæ judicium adhuc non continet, sed propensionem quamdam ad ipsum,